

МАРУШЕВ А. Д.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.5.29>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОНСУЛЬТАТИВНОЇ ФОРМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО БАНКРУТСТВА

У статті висвітлюються основні консультаційні форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Основну увагу зосереджено на характеристиці консультаційних форм, а саме – усної та письмової форм, що застосовуються в процесі розслідування злочинів. Під час проведеного аналізу визначено, що організація використання спеціальних знань є комплексом управлінських, методичних, тактичних і кримінально-процесуальних засобів, прийомів і методів, спрямованих на розв'язання завдань кримінального судочинства в процесі розслідування кримінального банкрутства.

Аналіз слідчої та судової практики дає змогу визначити, що консультативна діяльність спеціаліста в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, використовується як в усній, так і в письмовій формах. Усна консультація спеціаліста надається передусім у процесі проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. До переліку цих слідчих (розшукових) дій автор відносить такі: огляд приміщень (огляд складських приміщень, огляд кімнат розташування бухгалтерського апарату, огляд кабінетів керівництва підприємства, огляд архівних кімнат підприємства тощо); огляд документів; обшук; залучення експерта для проведення досліджень. Крім того, використання слідчим консультативної діяльності спеціаліста здійснюється в процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження з кримінального банкрутства, а саме: тимчасового вилучення майна; тимчасового доступу до речей і документів; арешту майна. Зазначається, що консультативна діяльність спеціаліста складається не тільки з усного роз'яснення, але й з отримання письмових довідкових даних, складання письмових висновків спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) в пошуку знаряддя злочину, злочинця, в процесі розслідування кримінального банкрутства. У підсумку встановлено, що використання таких форм консультаційної діяльності спеціаліста забезпечить об'єктивність, повноту та всебічність досудового розслідування та сприятиме оперативному й ефективному розкриттю злочинів.

Ключові слова: досудове слідство, консультативна діяльність, кримінальне судочинство, кримінальне банкрутство, слідчі (розшукові) дії, спеціальні знання, спеціаліст, форми.

Marushev A. D. Features of application of the consultative form of special knowledge in the course of investigation of criminal bankruptcy

The article highlights the main consultative forms of using special knowledge in the investigation of crimes related to criminal bankruptcy. The main focus is on the characteristics of consultation forms, namely oral and written forms used

in the investigation of crimes. In the course of the analysis it was determined that the organization of the use of special knowledge is a set of managerial, methodical, tactical and criminal procedure tools, techniques and methods aimed at solving the problems of criminal proceedings in the investigation of criminal bankruptcy.

An analysis of investigative and judicial practice allows us to determine that the advisory activities of a specialist in the investigation of crimes related to criminal bankruptcy are used both orally and in writing. Oral consultation of a specialist is provided primarily in the process of investigative (search) actions and other procedural actions. To the list of these investigative (search) actions, the author includes: inspection of premises (inspection of warehouses, inspection of rooms of location of the accounting staff, inspection of offices of the management of the enterprise, inspection of archival rooms of the enterprise, etc.); review of documents; search; involvement of an expert to conduct research. In addition, the use of investigative advisory activities of the specialist is carried out in the process of applying measures to ensure criminal proceedings for criminal bankruptcy, namely: temporary seizure of property; temporary access to things and documents; seizure of property. It is noted that the consultative activity of the specialist consists not only of oral explanation but also of obtaining written reference data, drawing up written conclusions of the specialist, which are a source of indicative information for the investigator (operative) in search of a crime, criminal investigation. As a result, it was established that the use of such forms of consulting activities of the specialist will ensure the objectivity, completeness and comprehensiveness of the pre-trial investigation and will facilitate the prompt and effective detection of crimes.

Key words: *pre-trial investigation, consultative activity, criminal proceedings, criminal bankruptcy, investigative (search) actions, special knowledge, specialist, forms.*

Вступ. Удосконалення інституту спеціальних знань на досудовому слідстві є важливим складником судово-правової реформи в Україні. Щораз більші можливості впровадження новітніх досягнень науки й техніки в процес розслідування кримінальних правопорушень, потреба більш раціонально організувати процес доказування зумовлюють значну увагу вчених до проблем використання спеціальних знань на досудовому слідстві. Однак питання правового забезпечення використання спеціальних знань на досудовому слідстві не тільки не вичерпані, але і потребують подальшого вдосконалення і розроблення. Зокрема, теоретичного аналізу потребують питання правової регламентації спеціальних знань, принципи застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Немає єдиної думки щодо процесуальної регламентації, змісту та класифікації форм спеціальних знань тощо. Актуальність обраної проблематики визначається тим, що питання впливу результатів використання консультаційної форми спеціальних знань на процесуальні рішення в такому дослідницькому зрізі ще не ставилися в сучасній юридичній літературі та у спеціальній монографічній літературі окремо не розглядалися.

Ступінь наукового розроблення. Загальні організаційно-тактичні аспекти застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні розглядалися у наукових працях із кримінального процесу, криміналістики й теорії судової експертизи такими українськими вченими, як Л.Ю. Ароцкер, О.О. Бондаренко, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, І.В. Гора, Г.Л. Грановський, Ю.М. Грошевий, М.В. Даньшин, А.В. Журавель, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, В.А. Колесник, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, О.М. Моїсєєв, Г.М. Надгорний, І.В. Постіка, М.В. Салтевський, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Р.Л. Степанюк, І.Я. Фрідман, В.В. Циркаль, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, В.М. Шерстюк та інші.

Дослідженнями злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, займалися такі вітчизняні вчені, як Ю.Б. Грек, О.О. Круглова, Н.М. Ляпунова, О.Г. Фролова, і переважно на

рівні кандидатських дисертацій, які стосувалися кримінально-правових і кримінологічних її аспектів.

Окремі проблеми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень були предметом дисертацій Є.Є. Демидової («Тактика допиту обізнаних осіб», Харків, 2013), В.І. Дячука («Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод», Київ, 2010), А.В. Мировської («Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва», Ірпінь, 2012), П.Ю. Кравчука («Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв», Ірпінь, 2015), К.А. Садчикова («Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект)», Одеса, 2017), В.О. Яремчук («Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій (організація і тактика)», Харків, 2014) та інших.

Постановка завдання. Метою статті є визначення й дослідження консультаційних форм використання спеціальних знань та їхня роль у розкритті й розслідуванні злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Як свідчить слідча та судова практика, несвоєчасне застосування спеціальних знань породжує численні правові, організаційні та інші проблеми залучення спеціалістів на стадії досудового слідства та використання результатів їхньої роботи в процесі доказування. Саме ця обставина й зумовила потребу розгляду деяких загальних положень використання спеціальних знань у роботі.

Результати дослідження. У кримінально-процесуальному законодавстві визначено загальні засади використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, але всі проблеми інституту використання спеціальних знань так і не було усунуто. Треба зазначити, що у кримінально-процесуальному законодавстві зазначаються й нові види джерел доказів, основаних на спеціальних знаннях. До них належать висновки або думки свідка, підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, які дають показання, що ґрунтуються на спеціальних знаннях (ч. 6 ст. 95 КПК України). Ми згодні, що специфіка показань таких осіб полягає в тому, що їхній зміст становлять не тільки «голі» факти, але й їх тлумачення на основі спеціальних знань. Ще одним новим джерелом доказів визнаються показання експерта, отримані під час допиту на досудовому слідстві (ст. 95 КПК України) або в суді (ст. 356 КПК України) [4, с. 23–24].

У сучасній науці кримінально-процесуального права та криміналістики приділяється значна увага класифікації форм використання спеціальних знань, але й досі немає єдиної думки щодо процесуальної регламентації, змісту та класифікації форм спеціальних знань у процесі розслідування злочинів. Це пояснюється тим, що форми використання спеціальних знань належним чином не врегульовано кримінальним процесуальним законодавством. Низка науковців наводить різні переліки форм спеціальних знань.

На нашу думку, найбільш повний перелік форм спеціальних знань визначив ще В.І. Шиканов: а) безпосереднє використання спеціальних знань слідчим, прокурором і складом суду, тобто тими особами, на яких у процесуальному порядку покладено обов'язок щодо збирання та оцінювання судових доказів; б) використання спеціальних знань обізнаних осіб без залучення їх до участі в слідчих діях (консультації, отримання різного роду довідок зі спеціальних питань); в) використання результатів позасудових (відомчих, адміністративних) розслідувань, а також результатів досліджень окремих об'єктів, що проводяться під час зазначених розслідувань або за інших умов; г) використання спеціальних знань обізнаних осіб, залучених до виконання процесуальних функцій спеціаліста; ґ) використання спеціальних знань обізнаних осіб, притягнутих до виконання процесуальних функцій судового експерта; д) використання спеціальних знань перекладачів і осіб, що розуміють знаки німого або глухого; е) призначення ревізій у порядку, який передбачено законом; є) проведення із завдання слідчого або суду технічних та інших обстежень [7, с. 7].

Згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України, спеціаліст, який залучається до кримінального провадження, може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст як консультант – фігура в судочинстві відносно нова, і ця сторона діяльності обізнаної особи задіяна далеко не повною мірою [2, с. 211]. «Консультація» в тлумачному словнику розглядається як

порада фахівця з якого-небудь питання, а «надання пояснення» автори словника розуміють як роз'яснення про що-небудь для того, щоб зробити його ясним і зрозумілим; з'ясування ситуації, розкриття причин дії, явища; розкриття особливостей речі, явища, указуючи на їхні певні ознаки [1, с. 451]. Ми згодні, що в процесі розслідування злочинів консультації спеціаліста – це науково обґрунтовані роз'яснення й поради, які засновані на спеціальних знаннях спеціаліста, повідомляються в усній або письмовій формах і потребують відображення у процесуальних документах [6, с. 200].

У криміналістичній і процесуальній літературі науковці виокремлюють нормативно-правову (процесуальну) і не нормативно-правову (непроцесуальну) форми використання спеціальних знань. До не нормативно-правової (непроцесуальної) форми й належить консультативна діяльність спеціаліста на досудовому слідстві. Безумовно така консультація може надаватися як в усній, так і письмовій формах. Як зазначає Д.В. Куриленко, під час досудового розслідування спеціаліст, який брав участь у проведенні слідчої (розшукової) дії, дає письмові пояснення, що приєднуються до протоколу як додатки (ч. 2 ст. 105 КПК України). Якщо у протоколі фіксуються наочні, очевидні дані, що сприймали всі учасники слідчої (розшукової) дії, то в поясненнях, на нашу думку, можуть вказуватися не тільки особливості використання технічних засобів, але й довідкові дані, консультації спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) в пошуку знаряддя злочину, злочинця, предметів його одягу та взуття, транспортного засобу та іншого [4, с. 24].

Ми згодні, що одним із основних завдань початкового етапу досудового провадження є правильне застосування спеціальних знань для одержання найповнішої інформації про осіб, які скоїли злочин, і про обставини його скоєння [5, с. 115]. На нашу думку, консультативна діяльність спеціаліста надається слідчому в оперативному отриманні інформації стосовно наукових і практичних положень, коментуванні (роз'ясненні) окремих інформативних позицій або встановленні нових фактів, та на їх підставі можливо спланувати першочерговість проведення тих чи інших слідчих (розшукових) для з'ясування обставин кримінального провадження.

Використання спеціальних знань у кримінально-процесуальному доказуванні в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, має свою специфіку. Аналіз слідчої та судової практики дає змогу визначити, що консультативна діяльність спеціаліста в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством, використовується як в усній, так і в письмовій формах. Усна консультація спеціаліста надається насамперед у процесі проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій. Зокрема, Б.М. Дердюк зазначає, що під час досудового розслідування злочинів доволі поширеними є ситуації, коли слідчому доводиться самому вибирати, яку саме процесуальну дію потрібно провести [3, с. 173]. На нашу думку, до переліку цих слідчих (розшукових) дій належать такі: огляд приміщень (огляд складських приміщень, огляд кімнат розташування бухгалтерського апарату, огляд кабінетів керівництва підприємства, огляд архівних кімнат підприємства тощо); огляд документів; обшук; залучення експерта. Крім того, використання слідчим консультативної діяльності спеціаліста здійснюється в процесі застосування заходів забезпечення кримінального провадження з кримінального банкрутства, а саме: тимчасового вилучення майна; тимчасового доступу до речей і документів; арешту майна.

Як правило, у процесі розслідування кримінального банкрутства найчастіше використовуються спеціальні знання спеціалістів-бухгалтерів, спеціалістів-економістів, спеціалістів з аудиторської практики, ревізорів тощо. Спеціалісти надають консультації: 1) нормативно-правового характеру. Наприклад, надають роз'яснення, на підставі яких нормативних актів здійснювалася господарська діяльність, окремі господарські операції тощо; 2) методичного характеру. Роз'яснення змісту виконаних окремих фінансово-господарських операцій, розкриття змісту документів бухгалтерського обліку, роз'яснення положень і результатів, викладених в актах документальних перевірок тощо; 3) діагностичного характеру. Надають оцінку повноти дослідження, проведеного під час документальної перевірки; правильність складання окремих бухгалтерських документів; 4) прогностичного характеру. Визначення

обсягу документів, що підлягають вилученню, підготовка документів і питань до проведення допиту керівника, головного бухгалтера, суб'єкта підприємництва та інших осіб, які брали участь у здійсненні фінансово-господарських операцій, визначення виду судово-економічної експертизи й питань до неї.

Це досить неповний перелік консультаційної допомоги, яку надає спеціаліст. На нашу думку, організація використання спеціальних знань є комплексом управлінських, методичних, тактичних і кримінально-процесуальних засобів, прийомів і методів, спрямованих на розв'язання завдань кримінального судочинства в процесі розслідування кримінального банкрутства.

У слідчій і судовій практиці, окрім усних консультацій і пояснень, використовуються й письмові. Згідно зі ст. 84 КПК України, доказами у кримінальному провадженні є будь-які фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку. Слідчому надано право витребувати документи, зокрема й ті, що складаються спеціалістами позакримінального провадження. Значення для слідства таких документів часом важко переоцінити. Їх підготовка здійснюється хоча за межами кримінальної процесуальної діяльності, але в установленому законодавством порядку. Підготовку й складання цих документів здійснюють спеціалісти за межами кримінального процесу в адміністративному порядку. У процесі розслідування кримінального банкрутства, як правило, на вимогу слідчого залучаються відомості довідкового характеру, а саме: 1) з державних реєстраційних органів – установчі документи підприємства (засновницький договір, статут), а також довідка про внесення до ЄДРПОУ, свідоцтво про державну реєстрацію, реєстр власників акцій (за наявності) тощо; 2) з Державної податкової служби: баланс підприємства (форма № 1, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 1-м); звіт про фінансові результати (форма № 2, для суб'єктів малого підприємництва – форма № 2-м); звіт про рух грошових коштів (форма № 3); звіт про власний капітал (форма № 4); примітки до річної фінансової звітності (форма № 5); звіт про наявність і рух основних фондів, амортизацію (знос) (форма № 11-ОЗ); матеріали проведених документальних перевірок тощо; 3) з Державної митної служби документи, що відображають зовнішньоекономічну діяльність: картка обліку підприємства в митниці, зовнішньоекономічний контракт (доповнення та зміни до контракту, специфікації); транспортні документи залежно від типу транспортного засобу (TIR Carnet, CMR, Bill of lading (морський коносамент), AWB, TTH); комерційні документи (інвойс (рахунок-фактура, проформа-інвойс); документи, що підтверджують вартість доставки товару до кордону України (потрібні залежно від умов поставки товару згідно з правилами Інкотермс); документи, що підтверджують вартість страхування товару (потрібні залежно від умов поставки товару згідно з правилами Інкотермс), документи, що підтверджують країну походження товару; дозвільні документи (потрібні залежно від коду товару згідно з УКТ ЗЕД.); митна декларація країни відправлення (потрібні для митного режиму «Імпорт»); документи, що підтверджують право власності на товар і його вартість (потрібні для митного режиму «Імпорт») тощо; 4) з Державної аудиторської служби звіт результатів аудиту, акти перевірки державних закупівель та акти проведених документальних ревізій; 5) із банків та інших фінансових установ довідки про рух коштів на банківських рахунках, довідки щодо операцій за рахунками і тільки у справах щодо виявлення необґрунтованих активів і збору доказів їхньої необґрунтованості, довідки про надання і рух кредитних коштів тощо.

На відміну від усних форм використання спеціальних знань, письмові форми можуть бути застосовані тільки після початку досудового розслідування. Письмові форми, пов'язані з витребуванням слідчим документів, що містять довідкові та інші відомості, стосуються провадження та підготовлені з використанням знань спеціалістів, але не заміняючи висновків експертів та інших документів, які складаються у встановленому порядку. У низці випадків у довідках немає відомостей про кримінальне правопорушення. Здебільшого це довідки разового характеру, що містять відповіді на запити слідчого. Вони можуть, наприклад, засвідчувати або роз'яснювати положення відомчих наказів та інструкцій, аналіз яких вимагає спеціальних знань. Документи цієї групи можна поділити на ті, які складаються спеціально за запитом слідчого, і ті, які було складено раніше.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що консультації спеціалістів належать до основних форм використання спеціальних знань у розслідуванні злочинів. Консультативна діяльність спеціаліста складається не тільки з усного роз'яснення особливостей використання технічних засобів, але й попереднього дослідження окремих об'єктів, надання письмових довідкових даних, складання письмових висновків спеціаліста, які є джерелом орієнтуючої інформації для слідчого (оперативного працівника) в пошуку знаряддя злочину, злочинця, предметів його одягу та взуття, транспортного засобу та іншого. Комплексне використання таких форм забезпечить об'єктивність, повноту та всебічність досудового розслідування й сприятиме оперативному розкриттю злочинів, пов'язаних із кримінальним банкрутством. Консультації фахівців зі спеціальних питань у процесі розслідування кримінального банкрутства особливо потрібні в пошуку доказів та їхній оцінці. На початку досудового провадження консультацій спеціалістів-економістів залежно від слідчої ситуації допомагають слідчому виявляти ознаки злочину, а під час провадження досудового розслідування, зокрема, слідчим – для усвідомлення окремих положень матеріалів ревізій та інших методів контролю за фінансово-господарською діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Гора І.В. Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 208–214.
3. Дердюк Б.М. Співвідношення огляду з іншими слідчими (розшуковими) діями. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб. наук. праць. Івано-Франківськ. 2015. Вип. 2 (8). С. 173–176.
4. Куриленко Д.В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 258 с.
5. Мілевський О.П. Специфіка використання спеціальних знань при розслідуванні ухиленнь від сплати податків. *Міжнародний юридичний вісник* : зб. наукових праць Національного університету ДПС України. 2015. № 1 (2). С. 115–120.
6. Таранова А.М. Форми використання спеціальних знань у розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником. *Підприємництво, господарство і право*. 2019 Вип. 10. С. 198–203.
7. Шиканов В.И. Использование специальных познаний при расследовании убийств : учеб. пособие. Иркутск : Изд-во Иркут. госс. ун-та, 1976. 90 с.

